

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק תשיעי

ברכות הראיה

סוגיה ד: תענית חלום והטבתו

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ד: תענית חלום והטבתו

*

רקע

הגמ' מאריכה מאוד בענייני החלומות, אך אנו נתמקד בפן ההלכתי שלהם בלבד [המקורות מתייחסים לפן זה בלבד, הגמ' עוסקת בנושא זה בדפים נד-נז: "אמר רב יהודה שלשה צריכן שימור... בר מעפרא וחרדלא"].

מקורות

- א. גמ' נה: "אמר רב הונא בר אמי אמר ר' פדת א"ר יוחנן הרואה חלום... עלינו שלום"
- ב. תענית יב: "אמר רב יהודה אמר רב לוח אדם תעניתו... ליתבי תעניתא לתעניתא"
- ג. רי"ף מג. באלפס, "האי מאן דחזא חלמא ולא ידע מה הוא... שים שלום עלינו"

רא"ש ס' ה

ד. שו"ת הרשב"א חלק א ס' קלב

ריטב"א תענית יב: ד"ה ר' יהושע בריה דרב אידי, "... לתשובה גמורה וקורעין גזר דינו"

רמב"ם הל' תעניות פ"א הי"ב

ה. שו"ע ס' רכ, ומשנה ברורה

ס' קל, ומשנה ברורה

שו"ת הרשב"א חלק א סימן קלב

ולענין חולם חלום ששאלת אם יכול לפטור עצמו בהטבה אם צריך להתענות? דע, שלא חייבו בשום מקום להתענות על החלומות, אלא שאמרו שהתענית יפה לחלום כאשר בנעורת והתירו להתענות עליו אפילו בשבת. אבל לחייבו תענית לא אמרו. וגריסין בפרק הרואה [נה:]: אמר רב הונא בר אמי אמר רבי פדת אמר רבי יוחנן: הרואה חלום ונפשו עגומה עליו ילך ויטיבנו בפני שלושה. ואמרין: שמואל כי הוה חזי חילמא בישא אמר: החלומות שוא ידברו. וכי הוה חזי חילמא טבא הוה מתמה ואמר: וכי החלומות שוא ידברו?

ריטב"א תענית יב: ד"ה ר' יהושע בריה דרב אידי איקלע

ר' יהושע בריה דרב אידי איקלע וכו' עד אמר רב חמא בר גוריא אמר רב יפה תענית לחלום כאשר בנעורת פירוש, אף על פי שבדברים דעלמא אמרו חכמים דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין [סנהדרין ל.], ואפילו בזה שיש צורך איסור, מכל מקום כשבא לו התעוררות בחלום על עניני עצמו ראוי לו לחוש לדבר אם רואה עצמו נבהל ונפחד, שזה ודאי הערה מן השמים הוא שבא עליו שיחפש במעשיו ויחזור בתשובה, ועל הדרך הזה אמרו בפרק קמא דנדרים [ה.]. במי שנידוהו בחלום שילך לפני עשרה דתנו הלכתא ויתירו לו. והטעם לענין שאמרנו כי הערה הוא מן השמים שעשה נסתרות והיה צריך לנדות, או היו נגלות, או שעשה עבירות חמורות שהוא נזוף לשמים, ומתוך שיטרח בכל זה יפשפש במעשיו ואתן חכמים יורוהו דרכי התשובה. ולפיכך, כל שרואה חלום שמפחידו ראוי לו להתענות ולחזור בתשובה. ואף דשמואל כי הוה חזי חילמא בישא הוה אמר החלומות שוא ידברו [ברכות נה:], לא לפטור עצמו מתענית היה אומר כן אלא לפתור החלום

לטובה שכל החלומות הולכין אחר הפה, כדרהטא כולה סוגיא בפרק הרואה [נו:]: הרואה כך יאמר פסוק פלוני קודם שיקדמנו אחר (בפסוק פלוני), אבל כשלא היה דעתו מתיישבת בכך היה מתענה, שהמימרא הזו של רב לא חלק עליה שמואל ולא שום אדם והתענית יפה לו לבטל הגזרה לגמרי שלא ישאר ממנה כלום ככלות האש מן הנעורת במהרה ועד גמירא. וכן בדין, שזה שהתעורר מפני דברי חלומות לחפש בדרכיו ולחזור בתשובה [נ"א הראה] בנקיון לבב ורוח נדיבה לשם כמו שהיה עושה על פי נביא או חכם ובודאי תשובתו שלימה היא ומקובלת יפה. ולפיכך אמרו בו ביום קודם שתתקרב דעתו ויסור פחד לבו כדי שירא מאד ויעשה תשובה גמורה, וגם שיראה שהוא חושש מאד לרוח חלום שיערה עליו ממרום, כי כשמאחר אותו אחר שתתקרב דעתו לא יחזור בתשובה כראוי וגם מראה עצלה וכמי שאינו חושש כל כך.

ואמרו ואפילו בשבת מפני ענין זה, כי יכולה שבת שתרחם כשנוהג צער ועינוי בעצמו כשאחרים אוכלים ומתענגים. ואל תתמה שידחה מצות עונג שבת מפני דברי החלום, שזו היא עונג של שבת במקום הזה, שאילו היה אוכל היה מצטער על גזר דינו ועכשיו רוחו נוחה ומתענגת בתענית. ובמסכת ברכות [לא:]: אמרו: כל היושב בתענית [בשבת] קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה, ואין במשמע שתהא המימרא ההיא בתענית חלום דוקא, מדלא פירשו הכי ועוד [ד]לא אדכרו לה הכא ולא בפרק קמא דשבת [יא:]. גבי האי מימרא, אלא בתענית בעלמא היא, כגון מי שראה יצרו מתגבר עליו בהנאות העולם ורוצה להכניעו להביאו ברסן ולנהוג הקצה האחרון של עינוי, על הדרך שאמרו בנזיר במסכת נדרים [ט:]: ורוצה להתענות אפילו בשבתות כשבני אדם מתענגים. ואפשר דזה לא היה לו לעשותו לכתחלה אם בא ונמלך, אבל מכל מקום כשעשה לכונה זו חשובה לתשובה גמורה וקורעין גזר דינו.

הסבר הסוגיה

אמר רבי יוחנן: הרואה חלום ונפשו עגומה ילך... ויטיבנו בפני שלשה. [גמ' נה:]:

הגמ' מביאה שתי מימרות לגבי אדם החרד מחלומותיו. אחת, שהחולם חלום ונפשו עגומה עליו יכול להטיב את החלום בפני שלושה, ושנייה, שהחולם חלום ואינו יודע מה חלום, יכול להתפלל בשעת ברכת כהנים שהקב"ה יהפוך את חלומותיו לטובה. בגמ' בתענית [יב:]: יש מימרא נוספת שבה נאמר: "יפה תענית לחלום כאש לנעורת".

שלוש המימרות הללו אינן מנוסחות בלשון של ציווי, וממילא נראה שאינן מהוות חיוב אלא עצה לאדם שנפשו עגומה עליו. יתירה על כך, שלוש המימרות הללו אינן מובאות בדבריהם של כל הפוסקים. הרא"ש [סי' ה] והטור [סי' קל וסי' רכ] מביאים את שלושתן, הרי"ף [מג. ותענית ד.] מביא את אמירת "רבנו של עולם" בשעת ברכת כהנים ואת תענית חלום, ומשמיט את הטבת החלום, ואילו הרמב"ם מביא את דין תענית חלום בלבד. הרא"ש והטור סוברים שהטבת חלום, אמירת "רבנו של עולם" בשעת ברכת כהנים ותענית חלום הן מושגים הלכתיים, הרי"ף סובר שהטבת חלום אינה מושג הלכתי, ואילו הרמב"ם סובר שגם אמירת "רבנו של עולם" אינה מושג הלכתי.

לגבי תענית חלום פוסק הרמב"ם [הל' תעניות פ"א ה"ב]: "הרואה חלום רע צריך להתענות למחר, כדי שישוב ויעור במעשיו ויחפש בהן ויחזור בתשובה, ומתענה ואפילו בשבת". בדברי הרמב"ם מתחדשים שני דברים: א. חיוב התענית אינו כדי לתקן ולהטיב את חלומו

אלא כדי שיחזור בתשובה¹ [כנראה שלדעתו תענית חלום מהוה מושג הלכתי רק מפני שיעודה הוא חזרה בתשובה]. ב. תענית חלום אינה רשות אלא חיוב. שני הדברים הללו קשורים זה בזה. מכיוון שהחלום מיועד להחזיר את האדם בתשובה, הרי הוא מחוייב להתענות ולחזור בתשובה.

הריטב"א [תענית יב: ד"ה ר' יהושע בריה דרב אידי] מאמץ את הבנת הרמב"ם שלמרות ש"דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין, מכל מקום כשבא לו התעוררות בחלום על עניני עצמו ראוי לו לחוש לדבר אם רואה עצמו נבהל ונפחד, שזה ודאי הערה מן השמים הוא שבא עליו שיחפש במעשיו ויחזור בתשובה", אך הוא סובר שתענית אינה חיוב גמור אלא "ראוי לו להתענות ולחזור בתשובה".

הרשב"א [שו"ת ח"א סי' קלב] חולק על הבנת הרמב"ם, ולדעתו תענית חלום אינה חיוב. הבנה זו עולה גם מדברי הטור [סי' רכ] הכותב: "אמר רב: יפה תענית לחלום כאש לנעורת. פירוש, לבטלו. אמר רב חסדא: ובו ביום. הלכך יכול להתענות אפילו בשבת על חלום רע, שזהו תענוג שלו לבטל חלום רע שחלם". תענית חלום אינה חיוב אלא אפשרות לבטל את חלומו, והתירו לו חכמים להתענות בשבת מפני שזהו תענוגו לבטל את החלום הרע שחלם.

סיכום

שלוש מימרות מובאות בגמרות השונות לגבי חלום שאדם חולם: א. תענית חלום. ב. הטבת חלום. ג. אמירת "רבנו של עולם" בשעת נשיאת כפיים. נחלקו הראשונים אם המימרות הללו הן מושגים הלכתיים, ואם החולם חייב לעשותן. הרא"ש סובר ששלושתן מושגים הלכתיים, אך כנראה שלדעתו הן אינן חיוב אלא רשות בלבד, הרי"ף משמיט את המושג הטבת חלום, כנראה מפני שאינו מושג הלכתי, ואילו הרמב"ם משמיט גם את דין אמירת "רבנו של עולם".

הרמב"ם סובר שתענית חלום היא חלק מהחזרה בתשובה שאדם חייב לעשות בעקבות התרגשותו מחלומו, ואילו הרשב"א, רא"ש וטור סוברים שתענית חלום מיועדת כדי לבטל את חלומו. לדעת הרמב"ם חובה להתענות, ולדעת הרשב"א, רא"ש וטור - רשות. לדעת הרמב"ם מתענה אפילו בשבת מפני שחיוב חזרה בתשובה דוחה מצות עונג שבת, ולדעת הרשב"א, רא"ש וטור מתענה בשבת מפני "שזהו תענוג שלו לבטל חלום רע שחלם" [לשון הטור].

הלכה

השו"ע [סי' רכ וסי' קל] פוסק את שלוש המימרות המובאות בגמ'. הרואה חלום ונפשו עגומה עליו יכול להטיבו בפני שלושה, החולם חלום ואינו יודע מה חלם יאמר "רבנו של עולם" בשעת ברכת כהנים, ויפה תענית לבטל חלום רע כאש לנעורת. המגן אברהם [סק"ג, ומובא גם במשנה ברורה סי' רכ סק"ז] פוסק כרשב"א שאין חיוב להתענות.

¹ הבנה זו תואמת את שיטתו הכללית של הרמב"ם, שמצות תענית קשורה קשר הדוק למצות תשובה, עיין הל' תעניות פ"א הל' א-ד.